

Окремо варто звернути увагу на оцінку поведінки особи за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. В обстановці нападу чи небезпеки людиною керує лише страх, тож часто вона не здатна об'єктивно сприйняти ступінь загрози й може заподіяти шкоду, яка йому не відповідає. Перебуваючи в стані психологічної напруги, зумовленої протиправними діями інших осіб або навислою загрозою, вона слідує емоціям, а не холодному розуму. Як наслідок – вчинення будь-яких дій, аби лише врятуватися, відвернути небезпеку. За таких обставин, кримінальний закон виключає кримінальну відповідальність особи з огляду на неможливість в стані сильного душевного хвилювання оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпеці, що загрожувала, чи обстановці захисту.

Тож чи маю я право на емоції? Безумовно, так. Емоції є невід'ємною частиною психіки людини й впливають на її поведінку та світосприйняття. У кожному з нас вирує їх океан, і без них важко уявити своє життя. Чи маю я абсолютне право не стримувати їх, виплескувати назовні? Ні. Емоційність має межу й не означає безконтрольності. Кожна винна особа підлягає справедливому покаранню, незважаючи на будь-які обставини, адже несе відповідальність навіть за кроки, вчинені під впливом найсильніших переживань. Емоція не виправдовує скоєння кримінального правопорушення, однак за певних умов враховується при здійсненні кримінально-правової оцінки поведінки особи. З огляду на людську природу й важливість забезпечення справедливості, кримінальне право не ігнорує емоції, але й не робить безкарними дії, вчинені під їхнім впливом.

Павлів О. В.

Навчально-науковий інститут права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

pvlvwww@gmail.com

м. Львів

ЧИ МАЮ Я ПРАВО НА НАЯВНІСТЬ ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОЛИ ВІДСУТНЄ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ОБ'ЄКТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ?

Кримінальне право часто порівнюють із досконалим механізмом, де кожна деталь: об'єктивна та суб'єктивна сторони – повинні бути на своєму місці. Але що стається, коли цей механізм спрацьовує «вхолосту»? Уявімо ситуацію: меч правосуддя заноситься над людиною, чиє діяння було спрямоване в порожнечу, на фантом або на відносини, які держава навіть не бере під свій захист. Тут виникає фундаментальне питання, яке змушує нас вийти за межі сухої теорії: чи маю я право на виключення відповідальності, якщо самого «серця» злочину (шкоди охоронюваному об'єкту) не існує в природі?

Питання наявності обставин, що виключають кримінальну відповідальність, є доволі дискусійним, оскільки безпосередньо пов'язане з визначенням меж кримінально караної поведінки особи. Однак у деяких випадках постає більш глибока проблема: чи взагалі потрібно говорити про такі обставини, якщо відсутній сам факт заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони?

На мою думку, у даній ситуації питання про наявність обставин, що виключають кримінальну відповідальність, взагалі не повинно виникати, оскільки відсутність шкоди об'єкту кримінально-правової охорони свідчить про відсутність самого складу кримінального правопорушення. Тобто кримінальна відповідальність виключається не через спеціальні обставини, передбачені кримінальним законом, а через відсутність підстав для її виникнення.

Перша грань, якій я хочу приділити особливу увагу, – неоохоронюваність суспільних відносин. Ми звикли вважати, що КК України охоплює все. Проте закон – жива матерія, який має свої межі. Якщо особа вчиняє дію, яку суспільство вважає аморальною, але яку законодавець свідомо не включив до об'єктів кримінально-правової охорони, чи має вона право на «імунітет»? На мою думку, відповідь однозначна – так. Відсутність правової охорони означає відсутність суспільної небезпеки в юридичному розумінні. Це той випадок, коли право на виключення відповідальності впливає з самого принципу верховенства права. Якщо держава не виставила «варту» навколо певних відносин, вона не має права карати того, хто в них втрутився.

Друга грань – відсутність ознаки належного предмета. Предметом злочину є матеріальний або нематеріальний елемент, впливаючи на який заподіюється шкода об'єкту. Проте якщо предмет не відповідає ознакам, передбаченим диспозицією статті КК України, то склад кримінального правопорушення деформується. Такі ситуації традиційний підхід догматики намагається втиснути у рамки замаху. Однак, аналізуючи це крізь призму суспільної небезпеки, я вважаю: за повної фізичної неможливості реалізації злочинного плану шкода об'єкту не заподіюється навіть потенційно. У такому разі кримінальне право ризикує перетворитися на покарання за «голий умисел», який не знайшов свого втілення в реальній шкоді. Це питання критично важливо у реаліях війни, коли використання хибних цілей, макетів техніки та дезінформаційних матеріалів є частиною оборонної стратегії, а посягання на них є фактично нікчемним.

Третьою гранню є відсутність належного потерпілого. Це, мабуть, найбільш емоційно складна тема. Важливо чітко розрізняти ситуації відхилення дії (коли шкода помилково заподіюється іншій реальній особі замість обраної) від випадків, коли потерпілий як носій блага взагалі відсутній. Ситуація відхилення дії передбачає момент коли шкода помилково заподіюється іншій реальній особі замість обраної. Наприклад, особа здійснює постріл у конкретного ворога, але через промах влучає у випадкового перехожого. У такому разі склад правопорушення зберігається, оскільки об'єкт захисту – життя чи здоров'я людини – постраждав реально, змінився лише суб'єкт-носії цього блага. Зовсім інша ситуація постає тоді, коли потерпілий як носій охоронюваного блага взагалі відсутній у правовій площині. Прикладом є передача даних ворожому агенту, який насправді є цифровим ботом або «легендованим» співробітником спецслужб. У цьому разі ми маємо справу не з помилкою в особі, а з посяганням на фантом. Об'єктивно інтересам національної безпеки шкоди не завдано, навпаки – систему захисту було зміцнено. Якщо потерпілий як суб'єкт відносин відсутній, дія втрачає свою соціальну сутність. Правосуддя має бути дуже обережним, щоб не почати карати за посягання на порожнечу.

Особливу увагу варто приділити подіям в Україні, починаючи з 2014 року і після початку повномасштабної війни, які сформували своєрідну та нестандартну правову реальність. В умовах війни виникають парадоксальні ситуації, коли заподіяння шкоди об'єкту є апріорі неможливим: від співпраці з цифровими ботами чи підставними агентами спецслужб, де відсутній належний потерпілий, до спроб заволодіння майном у вцент зруйнованих будівлях, які де-юре лишаються житлом, але де-факто втратили ознаки належного предмета. Коли об'єкт правової охорони нівелюється реаліями війни або замінений правовою фікцією, діяння втрачає свою сутність. За таких обставин правосуддя має уникати механічної кваліфікації замаху, натомість надаючи пріоритет кваліфікації за ст. 11 КК України про малозначність або визнанню обставин, що виключають протиправність.

У цьому контексті можна навести актуальний приклад. Уявімо, що особа з колаборантськими поглядами вирішує передати неправомірну вигоду службовій особі окупаційної адміністрації для отримання певних привілеїв. Однак згодом виявляється, що ця особа насправді була звичайним шахраєм, яка не мала жодних владних повноважень. У цьому випадку особа, яка давала неправомірну вигоду, відповідатиме за замах на надання неправомірної вигоди (а можливо, і за колабораційну діяльність), хоча належного потерпілого у цій схемі не було.

Аналізуючи викладене, я доходжу висновку, що відсутність шкоди об'єкту через його неоохоронюваність або відсутність предмета чи потерпілого належить до площини складу кримінального правопорушення, а не до переліку обставин Розділу VIII КК України. Хоча доктрина часто намагається пояснити такі випадки через інститут замаху, я вважаю, що за повної ілюзорності шкоди відповідальність має виключатися через відсутність підстав для її виникнення. Розуміння цієї тонкої межі є критичним в умовах війни для забезпечення точності правосуддя. Зрештою, кримінальне право має оцінювати не лише матеріальні наслідки, а й реальну можливість заподіяння шкоди суспільству, що і є справжньою мірою відповідальності особи.

Пасічник Д.В.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

dmytro.pasichnyk@ukma.edu.ua

Київ

ЧИ МАЮ Я ПРАВО ВІЛЬНО ЗАЛИШАТИ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ?

Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» відома тим, що де-факто встановлює заборону (за певними винятками) на перетин державного кордону громадянами-чоловіками віком від 23 до 60 років.

А водночас, відповідно до п. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами визначаються права і свободи людини, а отже – і їх обмеження. Сама ст. 33, яка гарантує право вільно залишати територію України, містить застереження «за винятком обмежень, які встановлюються законом». У Рішенні від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 КСУ визнав, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України». Звісно, постанова не належить до категорії закону.